

[itobiad], 2019, 8 (4): 3372/3389

**Akıl-Vahiy İlişkisinde Bir Denge Filozofu (Aydınlanma
Çağının Farklı Bir Yüzü Olarak John Toland)**

A Balance Philosopher in the Relationship between Reason and
Revelation (John Toland as a Different Face of the Age of
Enlightenment)

Ergin ÖGCEM

Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi
Asst. Prof., Kütahya Dumlupınar University, Faculty of Islamic Sciences

ergin.ogcem@dpu.edu.tr

Orcid ID: 0000-0002-3755-6729

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 23.09.2019
Kabul Tarihi / Accepted	: 31.12.2019
Yayın Tarihi / Published	: 31.12.2019
Yayın Sezonu	: Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season	: October-November-December

Atıf/Cite as: ÖGCEM, E. (2019). Akıl-Vahiy İlişkisinde Bir Denge Filozofu (Aydınlanma Çağının Farklı Bir Yüzü Olarak John Toland). İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 8 (4), 3372-3389. Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/issue/49747/623394>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 - Karabük University, Faculty of Theology, Karabük, 78050 Turkey. All rights reserved.

Akıl-Vahiy İlişkisinde Bir Denge Filozofu (Aydınlanma Çağının Farklı Bir Yüzü Olarak John Toland)

Öz

Felsefe tarihinde her dönem kendine özgü bazı özellikleri ile ön plana çıkmış, adlandırmalar büyük oranda bu özellikler dikkate alınarak yapılmıştır. Doğa Felsefesi, İnsan Felsefesi, Helenistik Felsefe, Patristik Felsefe, Skolastik Felsefe, Aydınlanma Felsefesi, Modern Felsefe gibi tüm adlandırmalarda başat bazı unsurlar belirleyici olmuştur. Batı düşünce tarihinde bir kırılma noktası olan Aydınlanma Felsefesi de din karşısında akli esas almasıyla temayüz etmiş bir felsefedir. John Toland (1670-1722) Batı'da felsefi koşulların bütünüyle aklın lehine gelişim gösterdiği bir dönemde yaşamıştır. Akıl ve din arasında cepheleşmenin çok keskinleştiği bir ortamda Toland her iki tarafa da toleranslı yaklaşım sergilemiş, dinle aklın pekâlâ birlikte iş görebileceğini, birisinin varlığı için ötekisinin feda edilmesine gerek olmadığını özellikle vurgulamıştır. Toland'ın takınmış olduğu bu tavrın, dönemin şartları göz önüne alındığında aslında gayet orijinal ve yapıcı bir tavır olduğu söylenebilir. Bu makalede ağırlıklı olarak Toland'ın din ile ilgili görüşleri ve yine dinle ilgili ortaya çıkmış olan problemleri nasıl değerlendirdiği inceleme konusu yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tanrı, Din, Akıl, Mucize, Hurafe.

A Balance Philosopher in the Relationship between Reason and Revelation (John Toland as a Different Face of the Age of Enlightenment)

Abstract

In the history of philosophy, each period has come to the forefront with its unique features and the namings have been mostly made by taking these features into consideration. In the all namings such as Natural Philosophy, Human Philosophy, Hellenistic Philosophy, Patristic Philosophy, Scholastic Philosophy, Enlightenment Philosophy, Modern Philosophy, some dominant factors have been determinative. The Enlightenment Philosophy, which is a breaking point in the history of Western thought, is a philosophy that has emerged based on reason against religion. John Toland (1670-1722) lived in a period when the philosophical conditions entirely developed in favor of reason in the West. Toland living in an environment where the confrontation between reason and religion was very sharp showed a tolerant approach to both sides, emphasized that religion and reason can work well together, and that there is no need to sacrifice any of them. It can be said that the attitude of Toland is a very original and constructive attitude in the conditions of the period. In this article, Toland's views on religion and how he evaluated the problems that emerged about religion will be examined.

Keywords: God, Religion, Reason, Miracle, Superstition.

Giriş

On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda Batı'da Aydınlanma hareketinin insanı ve dolayısıyla akli merkeze alan tutumu yanında, dini çevre ve yapıların bu anlayışa karşı güçlü bir direnç gösterdiği bilinmektedir. Rönesans ve reform hareketleri sonrası Batı'da dine ve dini çevrelerce üretilen söyleme karşı sergilenen tavır Aydınlanma hareketi ile birlikte daha da radikalleşerek zirve yapmış, dini cephenin bu tavra yönelik sergilediği tutum da benzer bir karakter sergilemiştir. İnsanın bütünüyle inanç ve düşüncenin merkezine yerleştiği bu yeni söylem biçimi, kendi prensipleri çerçevesinde hareket etmeyenleri temelsiz hurafelere ve hakikatle ilişkisi olmayan dogmatik birtakım saplantılara itibar etmekle itham ederken; dini cephenin bu söylem sahiplerine yönelttiği cevaplar ise genel itibarıyla onların ateist veya en hafif söylemle birer deist oldukları şeklindeydi. Akli merkeze alanların buna uygun davranış sergilemeyenleri dogmatik ve hurafeci, dini dikkate almayan ya da ona gerekli saygı göstermeyenleri dini çevrelerin deist veya ateist olarak yaftalamasını aslında o dönemin klişeleşmiş birer jargonu olarak değerlendirmek mümkündür. John Toland (1670-1722) bu her iki yaklaşımın yakıştırmalarına bütünüyle örtüşecek bir duruş sergilemediği halde, akla verdiği önem ve vahyin sıhhatinin ancak akıl vasıtasıyla tayin edilebileceğini dile getirmesi sebebiyle özellikle dini çevrelerce ateist veya deist olmakla suçlanmıştır (Toland, 1696, s. v).

Düşünce tarihinin seyri dikkatle takip edildiğinde, orada birtakım bloklaşmaların meydana geldiği fark edilecektir. Belli zaman dilimlerinde bir düşünce modeli kendine özgü birtakım nitelikleri ile diğerinden farklı bir görünüm arz edebilmiştir. Bu farklılaşmalar aynı zaman diliminde gerçekleşebildiği gibi, belli bir dönemi hâkimiyetine alacak ve bütün o zamana hükmedecek şekilde bir karakter de gösterebilmiştir. Bununla birlikte bu tür düşünce bloklarını kendi bünyesinde hiçbir istisnaya imkân vermeyecek şekilde vücut bulmuş tek tip yapılar olarak görmek veya tanımlamak doğru değildir. Zira her dönem kendi içinde, hâkim düşünceye bütünüyle ya da kısmen karşı olan istisnalar barındırmıştır (Küçükalp-Cevizci, 2014, s. 19). Toland da bu anlamda aydınlanma çağının bir istisnası olarak değerlendirilebilir. Zira o bir taraftan aklın insan yaşamı açısından ne kadar önemli ve değerli olduğunu gösterebilmek için gayret sarf ederken, diğer taraftan da sahil bir dinin insan için aynı şekilde ne kadar önemli ve gerekli olduğunu savunuyordu. Toland dönemin ruhunu yansıtan "ya hep ya hiç; ya bütünüyle kabul veya ret" gibi tekçi yaklaşımların aksine, her iki hususun insan yaşamında birlikte bulunabileceğine, birinin varlığının diğerini yok saymayacağına inanıyordu. Çalışmanın bundan sonraki kısmında Toland'ın bu noktadaki düşüncelerini yansıtan yönleri üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

1. John Toland'ın Düşünce Yapısı

Toland'ın genel anlamda eleştirel bir düşünce yapısına sahip olduğu söylenebilir. İlgi alanları içerisinde yer alan felsefe, siyaset, diplomasi, din ve tarih gibi insan yaşamını ilgilendiren hemen her konuda eleştirel bir tavır takınmıştır. Onun anlayışına göre insan ancak eleştirel bir düşünce sayesinde çelişki ve şüpheden arındırılmış bir bilgi ve görüşe ulaşabilirdi. Kendisinin yegâne gayesi de insanı ilgilendiren her konuda böyle bir bilgi ve görüş standardına sahip olabilmektir. Bu amacı gerçekleştirmek büyük ölçüde tedavülde olan düşünce ve inanç yapısına yönelik birtakım tahlil ve değerlendirmeleri gerekli kıldığı için Toland döneminin muhafazakâr çevreleri tarafından yoğun bir şekilde eleştirilmiş, deist veya ateist olmakla itham edilmiştir (Heinemann, 1949, s. 346).

Toland'ın bireysel anlamda ise insanın özgürlüğünü öne alan liberal* bir düşünce yapısına sahip olduğunu söylemek mümkündür. Böyle bir düşünceyi benimsemiş olmasında görüşlerini yakından takip ettiği John Locke'un (1632-1704) etkisi büyüktür. Ancak Locke tecrübeyi aklın önünde tutarken, Toland akla yönelik mutlak ve sarsılmaz bir güven duymuştur. Diğer taraftan Toland akıl vasıtasıyla kavranabilen hiçbir olgu veya nesnede gizem olamayacağını savunurken, Locke bazı durumlarda gizemin olabileceği ihtimaline açık bir tavır izlemiştir. Bu sebeple düşünce yapısı itibarıyla Toland rasyonalizme çok daha yakın bir filozof iken, Locke felsefesinde rasyonalizme göre ampirizmi biraz daha önde tutmuştur.

Locke'un liberalizmine gelince, bu düşüncenin onda yer etmesinin sebebi ve ilham kaynağı esasında Thomas Hobbes (1588-1679)'tur. Hobbes insanın henüz toplum haline gelmezden önceki doğal durumundan söz ederken, onu sahip olduğu tutkuları nedeniyle, vahşi, kavgacı ve kendi çıkarları uğrunda mücadele eden egoist bir varlık olarak tavsif etmiştir. Bu özellikteki insanların ancak tek bir kişinin egemen olduğu monarşik yönetim anlayışı ile kontrol edilebileceğini ileri sürerek, monark'ı ideal bir yönetici olarak takdim etmiştir (Skirbekk-Gilje, 2004, s. 241). Locke, Hobbes'un, insanın doğal durumuna dair yaptığı bu değerlendirmede onu bir savaş ve kaos varlığı olarak nitelendirmesine karşı çıkar. Zira doğal durum Hobbes'un iddia ettiği gibi bir kaos ve savaş hali değil; tam aksine barış, eşitlik, yardımlaşma ve bir mutluluk halidir. Dolayısıyla Locke'a göre en ideal yönetim biçimi monarşi değil, insanın bu özelliklerini yaşatmasına, geliştirmesine ve korumasına imkân tanıyan demokrasidir (Cevizci, 2017, s. 325-327).

Toland, döneminin gerek akli ve gerekse vahyi merkeze alan fakat dogmatik ve dayatmacı bir tavır takınan yaklaşımları karşısında hep eleştirel bir tavır

* Liberal: Genel olarak, kökleri Rönesans ve Reformasyona dayanmakla birlikte, daha çok on sekizinci yüzyılda sağlam temellere oturan bireye, bireyin hak ve özgürlüklerine, bireysel faaliyetlerde özgürlüğe imtiyazlı bir yer veren felsefi öğretiyi benimsemiş kimse. (Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2000, s. 210)

takınmıştır. Tek başına ne dini ne de akli referansların iş göremeyeceğini, bunun yerine her ikisinin birlikte işletilmesinin çok daha uygun olacağı düşüncesini ileri sürmüştür. Bu bağlamda akla karşı çok katı bir tutum sergileyen kiliseye yönelik ağır tenkitler yapmış olmakla birlikte, döneminin ateist ve münkirlerini de ciddi bir biçimde eleştirmiştir. Onun amacı insanları ikircikli tutumlarından kurtarmak, net ve anlaşılabilir olmalarını sağlamaktır. Zira Toland ikircikli tutumlara akıl ve vahyin birbirinden farklı şeylermiş gibi düşünülmesinin yol açtığını, oysa bunların özünde aynı şeyler olduğunu ileri sürerek bu yaklaşım biçimini eleştirmiştir. Ona göre bir kimse akla vurgu yaptığında aynı zamanda sahih olan vahye de vurgu yapmaktadır (Toland, 1696, s. vii). Toland takınmış olduğu bu tavır ile eleştirel düşüncenin gelişimine yadsınamaz bir katkı sunmuştur (Robbins, 1968, s. 116).

Toland insanların etnik kimlikleri, dilleri, dinleri ve coğrafyaları sebebiyle bir ayırma tabii tutulmalarını doğru bulmamış, bu tür ayrıştırmaların sonradan ortaya çıkan insan mamülü icatlar olduğunu ileri sürmüştü. Onun anlayışına göre gökyüzü baba, yeryüzü anne, dünya bir ülke ve bütün insanlık da kardeştir (Duggan, 2010, s. 11). Bu yaklaşımı göz önüne alındığında, tarihte Stoa Okulu mensupları tarafından gündeme getirilen “dünya vatandaşlığı” (Cevizci, 2017, s. 102-103) benzeri bir fikrin Toland’da yeniden hayat bulduğunu söylemek pek yanlış olmaz.

Toland’ın siyasal anlamdaki liberal anlayışı dini tasavvuruna da yansımıştır. Ona göre Rab, bütün insanlığın rabbidir. Mesih İsa’da herkes birdir. Burada ne Yahudi-Grek, ne köle-özgür, ne dişi-erkek ayrımı vardır. Rab kendisine el açan herkesin rabbidir ve onların hepsi için rahmet kapıları açıktır (Toland, 1718, s. v). Toland (özellikle İngiltere Ulusal Kilisesi başta olmak üzere) dini kurumların farklı şekilde düşünenlere karşı müsamaha göstermesi, zulüm ve eziyet etmemesi gerektiği kanaatindedir. Zira aklın özgürlüğü onun açısından bütün özgürlüklerin üzerindedir. İnsanın vicdanen özgür olamadığı bir yerde başka hiçbir özgürlükten söz edilemez. Gerçek anlamda dini bir düşünce ve yaşam da ancak vicdan hürriyetinin olduğu yerde hayat bulabilir. O sebeple insanların doğuştan getirmiş oldukları akıl ve vicdan hürriyetine engel koymamak, aksine saygılı olmak gerekir (Toland, 1702, s. 112). Bu bağlamda Toland Tevrat’ın hükümlerinin inanan-inanmayan herkese aynı şekilde uygulanmak istenmesini, yine bu kitaba inananların kendilerinden farklı düşünenlere karşı bir nefret dili geliştirmiş olmalarını özgürlükler önünde bir engel olarak görmüş ve eleştirmiştir. (Toland, 1718, s. 48-51).

Toland Katolik mezhebe mensup bir ailede doğup, ilk eğitimini bu mezhebin ilkeleri doğrultusunda almış olmasına rağmen, sonradan Katolik anlayışa göre çok daha ılımlı bir karakter taşıyan Presbiteryen, Kalvinist ve

Sosyanist* düşünceleri benimsemiştir. Yaşamının ilerleyen dönemlerinde yapmış olduğu bu tercihler onun özgürlük yanlısı tutumunun çok daha güçlenip gelişmesine vesile olmuştur. Özellikle Hollanda'da bulunduğu yıllar ve oradaki özgür atmosferin sağladığı imkânlarla şahitlik etmiş olması, özgürlükler noktasındaki ısrarlı duruşunu iyice pekiştirmiştir. Düşünce özgürlüğüne olan bu tutkusu, kendisinden fazlasıyla etkilenmiş olduğu Locke tarafından "hiçbir şekilde tahakküm altına alınması mümkün olmayacak bir şahsiyet" şeklinde tasvir edilmesine sebep olmuştur (de Beer, 1989, s. 724).

Toland'a göre kişinin herhangi bir şey hakkında kanaat sahibi olması, dışarıdan bir zorlama, telkin ya da anlık arzularla gerçekleşen keyfi durum değildir. Olaylar ve nesnelere hakkındaki kanaatler, onların varlığı ile ilgili değerlendirmeler, doğrulanmaları veya reddedilmeleri noktasındaki tutumlar aklın bilinçli ve kasıtlı yönelimiyle gerçekleşen hususlardır. Dolayısıyla burada akıl ve buna konu olan şeyin yönlendirmedeki etkisi birlikte iş görür. Bu durum ağaç, soğuk, sıcak, tat, koku gibi nesne ve hislerle ilgili değerlendirmelerimizde olduğu gibi, Tanrı, din ve siyaset hakkındaki tutumlarımız için de geçerli olan bir durumdur. (Toland, 1696, s. 11).

2. John Toland'ın Din Tasavvuru

Din denildiğinde Toland'ın bundan anladığının Hristiyanlık olduğunu ve değerlendirmelerini daha çok bu din üzerine yoğunlaştırdığını ifade etmek gerekir. Zira onun için aslında tek bir din vardır, o da Hristiyanlıktır. Daha önce gelen dinlere ait mesajlar Hristiyanlık içerisinde mezcedilmişken, sonradan geldiği iddia edilen İslam ise aslında Barnabas İncili örnek alınmak suretiyle Hristiyanlıktan mülhem üretilmiş bir yorumdur. Dolayısıyla ona göre İslam'ın kendine özgü bir niteliği veya orijinalliği yoktur. Bu noktada şunu da ifade etmek gerekir ki, Toland dinle ilgili değerlendirmeler yaparken, din ile müesses yapı ve din adamlarının birbirinden bağımsız şekilde ele alınmasına da özel bir hassasiyet gösterir. Zira ona göre dini kurumlar ve din adamları Hristiyan dini inancının bozulmasının en başta gelen sorumlularıdır.

Toland'ın dinle ilgili temel gayesini hakiki Hristiyanlığın ne olduğunu anlamak ve ortaya koymak şeklinde ifade etmek mümkündür. Dine dair analizlerinde Hristiyanlıkla birlikte Yahudilik ve İslam'a da değinmiş ancak Yahudi ve İslam inancını, Hristiyanlığın öncesi ve sonrası şeklinde yorumlayarak bir nevi hepsini Hristiyan ortak paydasıyla ifade etme yoluna gitmiştir. Hristiyanlığın ilk dönemlerinin İslamiyet'le çok güçlü bir ilişkisinin olduğunu, hatta İslamiyet'in temellerinin Ebiyonitler veya

* Sosyanizm: Hz. İsa ile Tanrı'nın ya da Kutsal Ruh'un aynı özden olmadığını savunan düşüncedir. Bu düşüncüyü benimsemiş kişiye de sosyanist denir. Bu düşünce İtalya'da ortaya çıkmış ve öncülüğünü Lelilio Socianus (1525-1562) ve kuzeni Fausto Socianus (1539-1604) yapmıştır. Akımın adlandırılması da bu kuzenlerin soyadına nispetle yapılmıştır.

Nasıralı Hristiyanlar tarafından atıldığına dair somut veriler ileri sürmüştür (Jones, 2012, s. 97).

Toland Tanrı'nın varlığını ve vahyin imkânını kabul eder. Ancak dini metinler karşısında fideist bir tavır yerine, rasyonel ve eleştirel bir tavır takınır. Toland için bir dinin sağlamlığı sadece vahye dayalı olmasıyla değil aynı zamanda akla uygunluğuyla da ilgili bir durumdur. Bu yaklaşımı sebebiyle her ne kadar kendisine deist yakıştırması yapılmış olsa da, bu onun vahyin imkânını kabul etmeyişiyle ilgili değil, dönemin dini düşünce yapısına göre vazedileni kayıtsız şartsız kabul etmeyişiyle ilgili bir yakıştırma (Boyer, s. 342). Çünkü o, Katolik bir ailede yetişmesi, sonrasında Presbiteryen ve Kalvinist anlayışları benimsemiş olması sebebiyle aslında bir dini muhit insanıdır. Ancak dine yönelik tutumu teslimiyetçi bir tarzda değil, eleştirel bir karakterdedir (Smith, s. 2017, 83).

Toland Tanrı'ya ait olduğu iddia edilen hiçbir söz veya buyruğun (vahyin) aklın sınırları dışında olamayacağını savunur. Bu sebeple Tanrı sözünün aklın sınırlarını aştığını iddia etmek ya da akılla çelişen, onun sınırlarını aşan şeylere inanmak özünde Tanrı'yı tüm kuşkuların nedeni olarak görmek anlamına gelir (Toland, 1696, s. 31). Akılla vahyin çeliştiğini ileri sürenler, özünde akla gerekli ehemmiyeti vermeyen ve onu kullanma cesareti gösteremeyen kimselerdir. Yaşadığı dönemin baskın anlayışı olan Aydınlanma hareketinin meşruiyeti de bir bakıma buradan geliyordu. Zira Kant (1724-1804) Aydınlanmayı insanın kendi kusuru nedeniyle düşmüş olduğu bir ergin olamama durumundan kurtuluş hamlesi olarak görüyordu. Oysa kusur zannedildiği gibi akılda değil, onu başkasının kılavuzluğuna başvurmadan kullanamayacağını düşünen insanda idi (Kant, 1983, s. 41).

Vahyi, tabii düzeni ve akılı var etmiş olan Tanrı'dır. Bundan dolayı aralarında herhangi bir çelişki ve aykırılık yoktur, aksine uygunluk vardır. Tabiatında bir düzen vardır. Bu düzen akla uygun ve kendisini akla fark ettirecek niteliktedir. Diğer taraftan vahyin doğaya ve oradaki tabii düzene olan vurgusu da düşünüldüğünde, Hristiyanlığın akıl perspektifinde ele alınıp değerlendirilmesi önünde herhangi bir engelin olmadığı anlaşılacaktır. Toland'ın tabii düzen üzerinden hareketle vahyi anlama çabası materyalist bir yaklaşım olarak değerlendirildiği için, bu yaklaşım nihayetinde deist veya ateist anlayışlara hizmet edeceği gerekçesiyle eleştirilmiştir (Wigelsworth, 2000, s. iii.).

Tanrı'ya, onun sözü olan vahye inanmak bir sırta, gizeme ya da anlaşılamayana teslim olmak değildir. Bu tür iddialar birer aldatmacadan ibarettir. Hakikat her yer ve zamanda aynıdır, geçerliliği olan tek realitedir (Toland, 1696, s. 1). Ancak hakikatle ilgili insanların yargısı, Hristiyan düşüncesine sonradan ilave edilen "asli günah" inancı ile ciddi bir sarsıntı geçirmiştir. Asli günah metaforu üzerinden kendilerine imtiyazlı bir alan yaratmaya çalışan din adamları ve kilise nedeniyle insanların hakikatle

yüzleşmelerine fırsat tanınmamıştır. İşte insandaki akıl dediğimiz meleke bu şekildeki şüpheli ve net olmayan hususların ayırdını yapmayı ve kesinliğe kavuşmasını mümkün kılmayı sağlayan çok önemli bir yetidir (Toland, 1696, s. 14).

Toland'a göre aklın denetiminden geçirilmemiş hiçbir bilgi, öğreti kabul edilemez. Bu vahiy dahi olsa fark etmez. Bu bağlamda Hıristiyan inancında yer alan teslis, İsa'nın ölümsüzlüğü (İsa Tanrı değildir, o ölümlü bir fanidir), asli günah, günah çıkarmada aracı kurum olarak kilise ve din adamlarının olması gerektiği vb. inançlar kabul edilemez. Özellikle asli günah, temelden yoksun, mantıksal hiçbir gerekçesi bulunmayan doktrindir. Çünkü Eski Ahit'te Tanrı özünde iyi ve merhametli bir varlık, insan da doğuşu itibarıyla temiz ve günahsız bir varlık olarak takdim edilmişken, daha sonra ilave bilgilerle insan asli günahla illetli bir varlık olarak takdim edilmiş, Tanrı da buna mukabil kızgın ve intikamcı bir varlık olarak sunulmuştur. Sırf bu inanç dahi Toland açısından gerçek tanrısal öğretinin kilise ve din adamları marifetiyle aslından uzaklaştırılıp, tahrif edildiğini göstermeye kâfidir (Toland, 1718, s. 16). Zira din ya doğrudur veya yanlıştır. Din için yanlıştır ifadesi kullanılamayacağına göre, o doğru olmak zorundadır. Eğer doğru ise, bir kez doğru olanın her zaman doğru olması gerekir. Bu durumda dün doğru olanın bugün yanlış olmasından söz edilemez (Toland, 1718, s. 71). Dinin anlatılarında mantıksal bir çelişki olsaydı ya da herkesin şahsi kanaatine göre bir din modelinin olasılığı kabul edilseydi, o zaman dünya üzerindeki insan sayısı kadar farklı dinin olması gerekirdi. Oysa bu hem teorik ve hem de pratik anlamda imkânsız bir şeydir (Toland, 1696, s. xii).

Toland din konusunu sadece Tanrı ve vahiy çerçevesinde değerlendirmez. Onun dine olan ilgisi, melek, peygamber, ibadet ve ahlak gibi diğer birçok yönünü de kapsar. Bu ilgi bir taraftan dine yapılmış müdahaleleri tespit ve tenkite yönelirken, diğer taraftan da dinin ortaya koyduğu hususları aklın süzgecinden geçirerek tahkim etmeye çalışır. Onun düşüncesine göre (kilisenin iddia ettiği üzere) Tanrı insanın aklını kullanmasından rahatsız olmaz, aksine bundan büyük bir memnuniyet duyar (Toland, 1696, viii). Yapılması gereken Tanrı ve dinin gizem içermeyen birer inanç objesi olduğunu, buna da akıl vasıtasıyla aracı gerektirmeden dolaylı olarak ulaşılabileceğini kanıtlamaktır. Çünkü akıl hayatın gidişatını tayin etme noktasında insan için en doğru, yetkin ve güven veren vasıtadır (Toland, 1751, s. 73).

Aklın insan için o kadar değerli bir vasıtadır ki, peygamberlerin iddialarının dahi sahihliğini tespit edecek bir ölçüdür. Örneğin, peygamber Tanrı adına konuşuyorsa, tüm konuştuklarının gerçekleşmesi icap eder. Bunlar gerçekleşmemişse artık söylenenleri Tanrı'nın değil, peygamberin kendi sözleri olarak değerlendirmek gerekir (Toland, 1696, s. 43). Kilise Babaları akla tolerans göstermeyerek aşılması güç engeller inşa etmekte, şeytani ve İsa karşıtı tavırlarıyla Hıristiyan inancının özünde var olan düşünce özgürlüğüne zarar vermektedirler. Bu özgürlükten gereği gibi istifade

edilebilse, İsa'nın öğretilerinin ne kadar kolay, net ve anlaşılabilir olduğu hemen anlaşılacaktır (Toland, 1696, s. xxii).

Toland *Christianity is not Mysterious* adlı eserinde dinin; kilisenin bildiği ve fakat diğer insanların haberdar olmadığı gizemli bir yapısının bulunmadığından, İsa Mesih ve havarileri tarafından yaşanan din ve ona ait öğretinin olağan ve akla gayet uygun olduğundan söz eder. Bu savunusu dolayısıyla kitabı nefret uyandırıcı bir özelliğe sahip olmakla, kendisi de dine muhalif tavır sergilemekle suçlanmıştır. Toland dönemin sert koşulları nedeniyle kiliseyi bütünüyle karşısına alamamış, dahası İngiltere Ulusal Kilisesinin öğretilerine saygılı olduğunu dile getirmiştir (Toland, 1720, s. xviii). Toland Tanrı'nın varlığını, hikmetini, inayetini, sıfatlarını kesinlikle kabul ettiğini, doğrudan veya dolaylı olarak kendisine yöneltilen suçlamaları, özellikle de ateist olduğuna dair yapılan yakıştırmayı şiddetle reddettiğini ifade etmiştir (Toland, 1720, s. 18-Toland, 1898, s. 27). Bütün çaba ve gayesinin dinin doğru bir şekilde anlaşılmasını sağlamak olduğunu ifade etmiş, kendisine yöneltilen suçlamaların sadece şahsını değil aynı zamanda Hristiyanlığı ve insanlık onurunu da hedef aldığını ileri sürerek bu yakıştırmaları yapanları birer müfteri olarak ilan etmiştir (Toland, 1720, s. 16). Kitabının hiçbir şekilde bir nefret barındırmadığını ancak sosyanist ilkeler çerçevesinde bir yaklaşım sergilediğini ve sanılanın aksine dinin muhalifi değil, hizmetkârı olduğunu vurgulamıştır (Toland, 1720, s. 18).

Toland, kilisenin mevcut katı tutumunun, Hristiyanlığı sadece kendisinin anladığı gibi tek tipçi bir bakışa mahkûm ettiğini, tüm suçlamaların ve iftiraların aslında bu bakış açısından kaynaklandığını dile getirir. Kilisenin bu mantıkla hareket edip, kendisi dışında bir başka kişi ya da otoritenin dini anlayamayacağını ileri sürmesi büyük bir haksızlıktır. Çünkü Toland Hristiyan dinini pekâlâ iyi bir şekilde anladığından emindir. Bununla birlikte, bir insan olarak herhangi bir metni anlama sürecinde olduğu gibi, dini metinleri anlama sürecinde de hata ve yanlışlarının olabileceğini, bu noktada ideal anlamda bir yeterlilik gösteremeyebileceğini de kabul eder. Ancak her şeye rağmen gayet iyi niyetli, güvenilir ve inançlara saygılı bir kişi olduğunu da özellikle vurgular (Tolanda, 1702, s. 19).

Hristiyanlığa zarar verenler, onu normal hali üzere bırakmayıp gizemli hale getiren papazların hırs ve eylemleridir. Diğer taraftan özellikle sonradan bu dine girenler vasıtasıyla dinin içerisinde olmayan birtakım bilgiler ilave edilmiş, İncil'in tesis etmiş olduğu açık ve saf tabiat bozulmuştur. Bu teşebbüsler dinde yeni birtakım otoritelerin ve aracı unsurların ortaya çıkmasına ve paganizmin Hristiyanlık içerisine yerleşmesine neden olmuştur. Çocukların doğumunun sekizinci gününde icra edilen vaftiz merasimi bunun en bariz örneğidir. İnsana doğuştan bir suç yüklemek ve onu temizleme eylemini yine kendi cinsinden birisinin marifetine havale etmek oldukça saçma bir tutumdur. Dolayısıyla tüm bu ve benzeri uygulamalar dinin kendisinden kaynaklı hususlar değil, Roma Kilisesindeki

ruhban sınıfının halk üzerinde ruhani bir iktidar tesis etmek için uydurmuş olduğu safsatalardır (Toland, 1702, s. 98-99).

Eğer İncil geldiği şekli ile korunabilseydi, itikad, ahlak ve ibadet ilkelerine müdahale edilmeseydi Hristiyanlık lekelenmezdi. Toland'a göre İsa'nın ismini zikretmelerine ve bu isme sahip çıkmalarına rağmen, Roma Kilisesi ve Doğu Mezheplerinin de içerisinde olduğu cephe Hristiyanlığa çok büyük bir zarar vermiştir. Onların verdiği zarar paganlıktan daha fenadır. Çünkü onlar takındıkları tavır nedeniyle Hristiyanlık içerisindeki batıl inançların temizlenmesine katkı sunmadıkları gibi, çoğalmasına ve daha da kökleşmesine sebep olmuşlardır (Toland, 1702, s. 100). Böyle bir anlayışın hâkim olduğu dönemde, sahih dinin anlaşılması için gösterdiği gayret namına bir teşekkür beklemediğini hatta her türlü hakaret ve yakıştırmaya hazır olduğunu dile getirmiş, St. Paul'a dahi kâfir diyebilmiş bir toplumun benzer şeyleri kendisine söylemekten geri durmayacağını ve bunun da normal karşılanması gerektiğini ifade etmiştir (Toland, 1696, s. 172).

Toland Tanrı'nın istikrarlı bir varlık olduğundan ve onun öğretisinde birbirleriyle çelişecek unsurların bulunamayacağından söz etmiştir. Onun öğretisinde bir süreklilik ve tutarlılık vardır. O sebeple de Kutsal Kitap ve metinlerde çelişkinin değil, birlikteliğin bulunması esastır. Farklı isimlerde ve farklı karakterlerde ortaya çıkmış olan dini öğreti ve yapılar gerçek dinin özüne aykırı şekilde değiştirilmiş batıl inançlardır. Çünkü Tanrı asla birbirini geçersiz kılacak türde iki yasa var etmemiştir. Böyle bir şeyin var olduğunu müdafaa etmek ancak cahilleri yoldan çıkarmak için uydurulmuş icatlar olabilir (Toland, 1718, s. viii).

3. John Toland'ın Din Adamları ve Filozoflara Dair Görüşleri

Hristiyan dinindeki yozlaşmaların önemli bir sebebi din adamlarıdır. Kilisenin zorba yöntemlerle inşa etmek istediği tüm öğreti ve felaketlerin gerisinde ruhban sınıfı vardır (Toland, 1702, s. 101). O sebeple Toland dine dost fakat din adamlarına mesafeli ve muhalif bir duruş sergilemiştir. Çünkü din adamları dinde olmayan, aklın yadırgadığı, gizem dolu hikâye ve anlatıları dinin içine dâhil etmişler, bunların din gibi algılanmasına ve hatta dinin önüne geçmesine sebep olmuşlardır. Kendilerinden farklı düşünenlere karşı düşmanca bir tavır sergilemişler, ancak bunu sahih dini muhafaza etme kaygısıyla değil, sırf menfaatlerini koruma amacıyla yapmışlardır. Haksız ve yanlış tutumlarına rağmen sahip oldukları nüfuzu kullanarak insanların vicdanları üzerinde hâkimiyet kurmuşlardır. Toland'ın sağduyulu olan insanlardan beklediği ve istediği şey, el değmemiş gerçek dine dost olmalarıdır (Toland, 1696, s. xxviii-xxx).

Din adamı sınıfını oluşturan ruhbanlar (istisnaları olmakla birlikte) menfaatleri peşinde olan zalim ve yalancılardır. Bir insan olarak bizimle aynı doğa ve yaratılışa sahiptirler. Bizden farklı, üstün ya da kutsal sayılabilecek herhangi bir niteliğe sahip değildirler. Dolayısıyla bu kimselerin kendilerini Tanrı'nın imtiyazlı kulları olarak görmelerinin ve

başkalarının da buna saygı duymalarını beklemlerinin makul herhangi bir gerekçesi yoktur (Toland, 1696, s. 156).

Toland'a göre gerçek Hristiyan doktrinlerinin karartılması ve anlaşılmasının imkânsız hale getirilmesinin nedenlerinden birisi de filozoflardır. Çünkü filozoflar Hristiyanlığı koruma adına her açıklama yaptıklarında, özünde basit olan din dili sofistike bir hal almakta ve sadece üst düzey insanların anlayabileceği entelektüel metinlere dönüşmektedir. Bundan dolayı, pratikte dinin muhatabı olan ve çoğunluğu meydana getiren ortalama halk bu yeni dilden herhangi bir şey anlamamakta ve bu sebeple yine birilerinin aracılığına ihtiyaç duyacak pozisyonda bırakılmaktadırlar. Oysa bu, maksadı anlaşılacak ve hayata tatbik edilmek olan din açısından normal bir durum değildir. (Toland, 1696, s. 155).

4. John Toland'ın Diğer Dinlerle İlgili Kanaati

Toland için özünde tek bir din vardır ve o da Hristiyanlıktır. Diğer dinler bir nevi onun yorumu niteliğindedirler, bir müstakilliğe ya da özgünlüğe sahip değildirler. Temel yaklaşım bu olduğunda, Toland açısından İslam dini özgün bir din değil, bir yorumdur. Ona göre Hz. Muhammed "Muhammedi İncil veya Türk İncili" olarak isimlendirilen Barnabas İncilinden haberdardır. İslam bu İncil'den istifade edilmek suretiyle teşekkül ettirilmiş olan bir yorumdur. Dolayısıyla Muhammedi düşüncüyü şekillendiren bu İncil'in öğretileri olduğundan, Muhammedi düşüncenin İsa ve Hristiyan İncil'i ile güçlü bir münasebeti vardır (Toland, 1718, s. ii-iii).

Toland Müslümanları Muhammediler olarak isimlendirir. Muhammedilerin de İncil'e inandıklarını, fakat onların inandığı İncil'in pek fazla tahrife uğramamış olduğunu dile getirir. Bu nedenle Muhammediler, diğer İncillerin aşırı derecede tahrif olduğunu, itibar edilecek bir taraflarının bulunmadığını ileri sürerler. Toland Muhammedilerin bu noktadaki sert tutumlarını kendi kitaplarına olan bağlılıklarına yorar. Oysa biraz objektif olabilseler, birtakım tahrifatları görmekle birlikte, İncillerde bozulmamış ve birebir Kur'an'la örtüşen noktaların yer aldığını görebileceklerdir. (Toland, 1718, s. 14). Söylemlerinden anlaşılacağı üzere Toland bir kitap olarak Kur'an'ın varlığını kabul eder ancak onu müstakil yeni bir dinin kitabı olarak değil, İncil'in fazla tahrifata uğramamış bir nüshası olarak değerlendirir. Bu bakış açısından Kur'an yeni bir kitap olmadığı gibi İslam da yeni bir din değildir. Dolayısıyla Muhammedilerin elinde olan kitap aslında bir İncil'dir. Büyük olasılıkla Barnabas'a aittir (Toland, 1718, s. 142).

Diğer taraftan Toland İncil ve Kur'an'ın karşılıklı bir şekilde okunmasının gerekliliği üzerinde durur ve bunun herhangi bir sakıncasının olamayacağını ifade eder. Dahası bu uygulamanın kutsal kabul edilen bütün kitaplar arasında olması gerektiğini savunur (Toland, 1704, s. 16). Açık bir şekilde ifade edilmemiş olsa da Toland'ın asıl amacı dinlerin, Hristiyanlık şemsiyesi altında cemini mümkün kılacak şekilde sentezini yapmaktır.

Çünkü Toland, tarih boyunca insanlığa gelmiş olan tanrısal buyrukların birbirlerini pekiştiren hususlar olduğunu, bu buyruklar arasında bir çelişkinin bulunamayacağını, o sebeple de bütün bu dinlerin özünde bir olması gerektiği kanaatine sahiptir.

Toland İslâm dünyasında önemli ilmi şahsiyetlerin bulunduğunu, bunlar içerisindeki en büyük ilmi şahsiyetin ise İmam-ı Gazzâlî (1058-1111) olduğunu ileri sürer. Gazzali, ona göre Doğu dünyasında dinin mahiyeti ve hakikati üzerine malumat sahibi olan en büyük şahsiyettir. Onun temsil ettiği geleneği “Sünnî-Türk İslâm’ı” olarak niteleyen Toland, bu tarzı benimsemiş olan Müslümanları da “Türk Muhammetanlar” olarak isimlendirir. Bu anlayış daha öncesinde Musa’ya Tevrat, Davud’a Zebur, Meryem oğlu İsa’ya İncil ve Muhammed’e Kur’an gönderildiğini kabul eden bir anlayıştır (Toland, 1718, s. 13).

Yahudilik de ilk başlarda özü itibariyle gerçek Hristiyanlık gibi idi. Ancak Yahudilerin daha sonraki dönemlerde kendilerine tanrısal vasıflar yüklemeleri nedeniyle bu sahil din anlayışı bozuldu. Yahudiler bu husustaki girişimlerini, kendilerini Tanrı ile özdeş bir konuma getirecek derecede aşırı bir noktaya taşıdılar. Kendilerine yükledikleri bu anlam doğal olarak kendileri dışındaki insanları farklı görmelerine ve onlarla aralarına mesafe koymalarına sebep oldu (Toland, 1718, s. 33-34).

“Hristiyan Yahudi”, “Yahudi Hristiyan” ve “Muhammedi İncil” terkipleri de ilk kez Toland tarafından Hristiyan Batı düşüncesine sokulmuştur. Toland’ın hem bu kavramsallaştırmalarını barındırması ve hem de diğer dinlere bakışını yansıtmaları açısından *Nazarenus* adlı eserinin önemi büyüktür. Bu eserinde (her ne kadar İslâm’ı ayrı bir din olarak değil de Hristiyanlığın bir devamı niteliğinde görmüş olsa da), İslâm’a olan ilgisi nedeniyle “Muhammedi Hristiyan” olarak değerlendirilmiş, bunun üzerine kitabı yasaklanmış ve kendisi İrlanda’yı terk etmek zorunda kalmıştır (Jones, 2012, s. 93).

5. John Toland’ın Mucize Anlayışı

Toland sürekli ve ısrarlı bir biçimde, insana teklif edilen dinin aklın sınırları içerisinde olması gerektiğini ileri sürmüştür. Mucizevi karakter arz eden anlatı ve ifadelerin dinin özünden olmadığını, bunların din adamlarının menfaatine hizmet eden enstrümanlar olduğunu ve dolayısıyla da bunlara itibar edilmemesi gerektiğini dile getirmiştir. İnsan için değerli, makul olan ve bu sebeple de inanılmaya değer olan şeyler ancak aklın testinden geçmeyi başarabilmiş olanlardır (Toland, 1702, s. 86).

Tanrı Kadir-i Mutlak’tır. Bu, Tanrı’nın mantıklı ya da mantıksız aklına gelen her şeyi yapacağı anlamında bir kudret değil; her şeye güç yetirdiği, hiçbir şeyin onun bilgi ve iradesinin dışında olamayacağı anlamında bir kudrettir. Tanrı insan benzeri bir varlık değildir. O sebeple insan zihninin tasavvur ettiği şekliyle sözünü, vaadini değiştiren, verdiği karardan vazgeçen bir varlık da değildir. Tanrı makul sınırlar çerçevesinde hareket eden, insandan

ancak gücünün yetebileceği şeyleri talep eden bir varlıktır (Toland, 1696, s. 31-32).

Toland temel hedefinin, dini çıkarıcı çevrelerin fitnelerinden temizlemek ve bu vesile ile hakiki Hristiyanlığı savunmak olduğunu dile getirir. O, kâinatı yaratan, bütün varlık sisteminin kendisine dayandığı sonsuz güç ve kudret sahibi olan, yine kendisi dışındaki tüm varlıklardan farklı olan bir tanrıya inanmaktadır. İsa tende kendisini açığa vurmuş bir Tanrı silüetidir. İnsani anlamda, ilahi ruh sayesinde döllenen ve saf bakireden doğmuş olması itibarıyla hemcinslerinden farklıdır. Bu nedenle günahkâr insanların yozlaşmış tutku ve ihtiraslarından uzaktır. Yahudiler tarafından haça gerilmesinin üç gün sonrasında dirilmiş, kırk gün sonra ise cennete yükseltilmiştir. O sadece sözleriyle değil, yaşamıyla da mükemmel bir örnek olmuştur. Kilisenin gerçek hâkimi, yasa koyucu ve kurtuluşun hakiki aracısı odur. O bizi yönlendiren, mükemmel hale getiren kutsal ruhtur. Bizim olgunlaşmamız onun takdis etmesi sayesinde gerçekleşmiştir. Gerçek dini tutum, Tanrı'yı her şeyden çok sevmek, İncil'deki ilkelerin saflığını ve mükemmelliğini kabul etmek ve başkalarına en az kendimiz kadar değer vermektir (Toland, 1726, s. 303-304).

Toland ruhun ölümsüzlüğüne ve ölüm sonrası bir hesabın ve hayatın olacağına inanmaktadır. Bunun garantörü olarak da Tanrı'nın varlığını görmektedir. Aksi halde ölüm tek başına bütün bir yaşamın kefareti olacak, iyilik ve kötülükler karşılık bulmadan ölümle nihayete erecekti. Bu ise aklın ve vicdanın hiçbir şekilde kabul edemeyeceği bir durumdur. Zira insanlar dünyada yaşadıkları hayatın ne anlama geldiğini, bu hayat karşılığında ne olacağını öğrenmek ve bu sayede tam bir itminan duygusu yaşamak isterler. Bu ise ancak vaatleri gerçek olan bir din sayesinde gerçekleşebilir ki o din de Hristiyanlıktır (Toland, 1726, s. 302-303).

Vahiy kökenli dinlerin doğrulamasının bir vasıtası olarak gerçekleşmiş olduğu ileri sürülen mucizelerin halk arasında itibar görmesi biraz da insanın donanımıyla ilgili bir husustur. İnsanların tabii olan anlatı veya olaylardan ziyade, tabiatüstü anlatı veya olaylara meraklı olmaları, anlayamadıkları şeylere çok daha fazla ilgi duymaları sebebiyle, din adamları çeşitli efsane, mit ve mucizeleri sık bir şekilde anlatılarının içerisine yerleştirmişlerdir. Hristiyanlık tarihi boyunca birtakım çevreler insanlara, mantığını sadece kurnaz din adamlarının çözebileceği bu anlatılara inanmaları için telkin ve baskıda bulunmuşlardır (Toland, 1696, s. 1-2; 69). Oysa mucize, gizemli anlatım ve efsanelerin temelinde putperest anlayışların etkisi vardır. Bu anlatılarda Tanrı kendi tabiatının dışında, farklı birtakım somutlaştırılmış varlıklar şeklinde takdim edilmiştir (Toland, 1696, s. 71).

Toland'a göre gizem barındıran anlatımlar, Hristiyanlığı özünden uzaklaştıran en önemli hususlardan birisidir. Doğal şekli üzere

birakıldığına idraki çok kolay ve mümkün olabilecek hususlar dahi üzeri gizemle perdelendiği için anlaşılabilir hale gelmiştir. Bu gizemler kalkmadıkça dinin mesajının anlaşılması ve aklın gerçek fonksiyonunu icra etmesi olanaksızdır (Toland, 1696, s. 73). Anlaşılabilen her meselede olduğu gibi, burada da anahtar rolündeki kişiler, din adamlarıdır. Onlar insanlara anlamadıkları halde ibadet etmelerini telkin eden, söz ve eylemleri arasında çelişki olan güvenilmez kimselerdir (Toland, 1696, s. 1).

Her insanın aklı vardır. Doğru işletilen bir akıl, neyin lehinde veya aleyhinde olabileceğini kavrayacak yetenektedir. Ortalama her insan iyi olanı sevip ona yönelme, kötü olandan ise kaçınma eğilimindedir (Toland, 1696, s. 57). Ancak din adamlarının gizemli anlatımları sebebiyle bu imkân insanların elinden alınmıştır. Dinin anlaşılması ve hayatın gidişatı, din adamlarının söylemleri istikametinde yol aldığı için meseleler Tanrı'nın arzu ettiği şekilde değil de bu din adamlarının görüşleri çerçevesinde ele alınmıştır (Yıldırım, 2019, s. 37-38). Buna halkın cehaleti de eklenince hakiki din karşısındaki hurafeye dayalı öğretiyi iyice yerleşmiş, zamanla dinin alternatifi bir kült haline almıştır. Hatta gizeme olan aşırı düşkünlük Hristiyanlığı bir bütün olarak gizem dini haline getirmiştir. Öyle ki mucizevi anlatımlar olmadan adeta Hristiyanlık bir hiçtir. Diğer dinlerin metin ve anlatımlarından mucizeleri çıkardığınızda o inanç sistemleri aynı güç ve yetenekle ayakta durabilirken, aynı şeyi Hristiyanlık için söylemek pek olanaklı değildir (Angus, 2011, s. 30-67).

Tanrı mesajını ortalama insan aklını gözeterek şekilde göndermiştir. Hakikate akıl vasıtasıyla ulaşılabilir, bunun aksini iddia etmek temelden yoksun, art niyetli bir yaklaşımdır. Toland'a göre insan için en soylu yol aklın takip ettiği yoldur. Çünkü bize dikte edilmek istenen boş ve batıl öğretileri tespit edip reddedecek olan da yine akıldır. Başkasının aklına ilahi bir misyon yükleyip bütünüyle ona teslim olmak, kendi varlığımızı inkar etmek anlamına gelir. Kendi varlığımız inkâr edildiği an bizden geriye bir şey kalmayacaktır. Dolayısıyla kim bizden aklımızın almadığı bir şeye inanmamızı istiyor ve bundan ibadet olarak söz ediyorsa, bilmemiz gerekir ki o kişi bizi aldatmaktadır (Toland, 1696, s. 62-63).

Bizim herhangi bir olay, olgu ya da nesneye karşı tutumumuzu belirleyen ona dair vukufiyetimizdir. Eğer o şey hakkında yeterli bir bilgi ve tecrübeye sahip isek, o şey bizim için açık ve bilinen bir şeydir. Yok eğer onunla ilgili gerekli ve yeterli bilgiye sahip değilsek, o şey bizim için kapalı, bir nevi gizemdir. Gizemin bilgi marifetiyle çözüldüğünü, buna da aklın aracılık ettiğini bilirsek, doğal âlemde hiçbir şey bizim için gizem olarak kalmaz. Aksi halde her şey bir gizemdir. İnsan gerek fiziki, akli ve duygusal kısıtlılıkları ve gerekse bilgi ile ilgili edinimlerinin belli bir süreç içerisinde gerçekleşmesi nedeniyle yaşamının belli evrelerinde bazı şeyler onun için kapalı ve gizem olarak kalabilir. O sebeple bir süre önce bilmediği, bu sebeple gizem olarak değerlendirdiği şeyler, bilinen hale geldiğinde bunların esasında birer gizem olmadığını anlar. Dolayısıyla tabii düzende olan her şey hakkında bilgi sahibi olunacak bir mahiyette yaratılmıştır ve nihayetinde

tüm bunların bilgisi elde edilecektir. Buna rağmen eğer bir şeyin bilinemeyeceği iddia ediliyorsa, böyle bir iddia batıldır, zira bilinemeyenin bilgisi olmaz (Toland, 1696, s. 74-76).

Tanrı eğer bir din gönderdi ise, bunu anlaşılacak için yapmıştır. İnsanlardan kendisine ibadet ve itaat etmesini isteyen bir varlık, onlara anlayamayacağı bir mesaj göndermiş olamaz. Hem neden Tanrı anlayamadığımız bir şeye inanmamızı talep etsin ki? Bundan muradı ne olabilir? Dolayısıyla Tanrı insana idrakinin üzerinde bir şey göndermez, anlamadıkları bir şeyi yapmamalarından dolayı insanları mükâfatlandırmaz, bu sebeple onları cezalandırmaz da (Toland, 1696, s. 124). Mucizeyi kabul edeceksek, bunun yalnız Tanrı tarafından gerçekleştirilebilen bir eylem olduğunu ve insan zihni açısından anlaşılabilir ve kavranılabilir şey olduğunu da kabul etmemiz gerekir. Mucizeyi akla aykırı, imkânsız bir durum olarak takdim etmek yanlıştır.

Toland, Tanrı'nın yaratmış olduğu düzenin başlı başına bir mucize olduğundan söz eder. Bunu yaparken din adamlarının mucize ile kastettikleri anlama vurgu yapmak istemez. Düzeni mucize olarak adlandırması bütünüyle akla uygunluğu ile ilgili bir durumdur. Tanrı'nın yarattığı düzende her şey yerli yerindedir. Herhangi bir eksiklik yoktur. Ve bu durum aklın çok kolay bir şekilde idrak edebileceği bir niteliktedir. Dolayısıyla böyle mükemmel bir düzen var iken, sanki eksik bir şeyler varmış gibi, Tanrı'nın ekstra şeyler yaparak insanları ikna yoluna gideceğini öne sürmek ve bundan da mucize olarak söz etmek yanlıştır. Zira Tanrı'nın eyleminde eksik olduğunu ima etmek Tanrı'nın Tanrı olmasını mümkün kılan özellikleri tartışmaya açmak anlamına gelecektir ki böyle bir şeyi düşünmek muhaldir. O sebeple bu tür iddiaları veya yaklaşımları birer hakikat olarak değil, din adamlarının kendi menfaatlerini temin etmek için uydurdukları masallar olarak kabul etmek gerekir (Toland, 1696, s. 146).

Bu ve benzeri yaklaşımlarına rağmen Toland, insanı şartlarından bağımsız olarak değerlendirmenin mümkün olmayacağını farkındadır. Ona göre de insan şartlarından bağımsız ele alınabilecek bir varlık değildir. Öyle ki insan daha ana rahminde iken yaşadığı çevrenin telkinlerine maruz kalır. Doğumundan itibaren yaşadığı çevrenin yerleşik kültürü ve bu kültüre ait hikâyelerle büyür. Bu kültürde yer edinmiş doğru ve sağlıklı bilgileri öğrendiği gibi, tılsımlı hikâye ve anlatıları da öğrenir. Hatta belli dönemlerde bu tılsımlı hikâyeler onun zihninin bulanmasına ve büyülenmesine dahi neden olabilir. Ancak insanları çevresinde nelerin olup bittiğini anlamasına, hak ile batılın ayırdını yapabilmesine olanak tanıyacak bir yetisi vardır. O da akıldır. İnsan ancak bu yetiyi etkin ve doğru bir şekilde kullanması sayesinde kendisini ideal anlamda gerçekleştirmiş olacaktır (Toland, 1704, s. 2-3).

Sonuç

Yaşadığı dönemin fikri atmosferi göz önüne alındığında, Toland'ın dinle ilgili ortaya koymuş olduğu görüşlerin kritik bir değere sahip olduğu söylenebilir. Her şeyden önce, hâkim düşünce etrafında organize olmuş blok halindeki tek tip savunu yerine alternatiflere açık eleştirel bir tarz benimsemiş olması önemlidir. Bu sayede mevcut tartışmalara yönelik yaklaşımı hep makul bir seyir izlemiştir. Dolayısıyla dinle ilgili tartışmalarda da ne bütünüyle aklın tarafını tutup dinin karşısında olmuş, ne de dinin tarafında yer alıp akla muhalefet etmiştir. O akli referans alırken dinin hakikatlerini korumaya çalışmış; bunu yapmakla bir taraftan akla rağmen üretilmiş olan anlatıları halka dayatmak isteyen çevrelere karşı direnç göstermiş ve bir taraftan da mesnetsiz bir biçimde dinin makul öğretilerine karşı çıkan dogmatik çevrelere karşı mücadele vermiştir. Böyle yapmakla hem vahyin ve hem de aklın hak ettiği değeri kendilerine teslim etmiştir.

Toland Hristiyan inancına yönelik objektif sayılabilecek bir yaklaşım sergilemiştir. Bir dinin mensubu ya da muhalifi olmak çoğu zaman tabiatında sübjektif birtakım kaygılara mahkûm olma gibi bir risk barındırabilir. Ancak Toland büyük bir ustalık göstermiş ve bu riski büyük oranda minimize etmiştir. Bu bağlamda mevcut Hristiyan düşüncesinin ideal bir analizini yapmış, dindeki bazı sıkıntılı durumların gerçek anlamda nereden kaynaklandığına dair çok orijinal yaklaşımlar sergilemiştir. Dönemin hassas dengelerine rağmen büyük bir cesaretle hareket etmiş ve aforoz edilme pahasına buna sebep olan din adamları ve kilise hakkındaki görüşlerini açıkça ortaya koymuştur. Bazı durumlarda problemin kaynağını tespit etmenin ötesine geçerek çok radikal çözüm önerileri sunmuştur.

Birey olabilmek için her anlamda aklın hürriyetine gereksinim olduğuna güçlü bir şekilde vurgu yapmış, özgürlüğü elinden alınmış olan bir insana ait artık hiçbir şeyin bulunamayacağını dile getirmiştir. Bir insanın akli hürriyeti yoksa o insanın bir dininin, düşüncesinin, ahlakının ve dolayısıyla da kimliğinin olamayacağını özellikle vurgulamıştır. Din adamlarının takındıkları tavrın büyük ölçüde insanların akli melekelerine yönelik bir tasallut olduğunu vurgulayarak bu tavrı şiddetli bir şekilde eleştirmiştir. Bu noktada sadece dine dayalı bağnazlığı değil, akla dayalı dogmatizmi de güçlü bir şekilde eleştirerek insafı ve objektif bir duruş sergilemiştir.

Toland'ın fikir hürriyeti noktasında sergilemiş olduğu müsamahakâr tavrı ne kadar olumlu ise, Din konusundaki belirlemeci yaklaşımı o derece negatif bir tutum olmuştur. Zira Toland dinlere dair değerlendirme yaparken, bütün dinleri Hristiyanlığı merkeze yerleştirmek suretiyle ve indirgeyici bir tarzda ele almıştır. İnsanlık tarihinde Tanrı'dan gelmiş olan mesajların tamamını birer Hristiyan metni olarak değerlendirmesi, diğer dinlerin müstakillliğini görmezlikten gelip onaylamaması bir eksiklik olarak durmaktadır. Kaldı ki, insanlık tarihi boyunca gelmiş olan dinlere müdahale edildiğini kabul etmiş olmasına rağmen, bu müdahale sebebiyle Tanrı'nın yeni bir din gönderebileceği ihtimaline açık olmaması problemleri bir durumdur. Oysa böyle bir düşünceyi benimsemiş bir entelektüelin,

Tanrı'nın son olarak göndermiş olduğu vahyini esas alması ve dinle ilgili tasavvurunu bu esas üzere bina etmesi gerekirdi. Ancak Toland böyle yapmamış, dinle ilgili düşüncelerini bütünüyle Hristiyanlık özelinde organize etme yoluna gitmiştir.

Toland'ın din özelinde ele aldığımız değerlendirmeleri bize göstermiştir ki, kategorize edici toptancı yaklaşımlar hiçbir zaman sağlıklı olmamıştır. Bu tür yaklaşımlar görünürde çok güçlü bir izlenim uyandırıyor olsa da özünde yanıltıcıdır. O sebeple sağlıklı bir değerlendirme için her türlü tarafgirlikten ve önyargıdan uzak durmak; herhangi bir dini veya fikri cepheyi ele alırken bunların bazı istisnaları olabileceğini hesaba katarak değerlendirme yapmak gerekir. Dolayısıyla bu çalışmaya konu olan Toland'dan ilhamla belli dönemlere ait din, düşünce, ideoloji vb. hususlara alışlagelmiş tavrın dışında da yaklaşılabilineceğini, değerlendirmelerin istisnalar gözetilerek yapılmasının meselenin ruhuna daha uygun olacağını söyleyebiliriz. Kaldı ki bu aynı zamanda felsefi tutumun ruhuna da uygun düşecek bir tavır olacaktır.

Kaynakça

- Angus, Samuel. (1915). *The Environment of Early Christianity*, New York.
- Boyer, Abel. (1722). *The Political State of Great Britain*, c. XXIII, London.
- Cevizci, Ahmet. (2000). *Paradigma Felsefe Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Cevizci, Ahmet. (2017). *Felsefenin Kısa Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.
- de Beer. E.S. (1989). *The Correspondence of John Locke*. vol. 8, Oxford: The Clarendon Press.
- Duggan, J.N. (2010). *John Toland: Ireland's Forgotten Philosopher, Scholar, ... Heretic*. Barcelona: TAF Publishing.
- Heinemann, F.H. (1949). "John Toland, France, Holland and Dr. Williams", *The Review of English Studies*. vol. 25, Oxford: Oxford University Press.
- Jones, F. Stenly. (2012). *The Rediscovery of Jewish Christianity: from Toland to Baur*, *Society of Biblical Literature History of Biblical Studies*. vol. 5., Atlanta.

- Kant, Immanuel (1983). "Aydınlanma Nedir?", *Felsefe Yazıları*. (çev. Nejat Bozkurt), İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Küçükalp, Kasım-Cevizci, Ahmet. (2014). *Batı Düşüncesi-Felsefi Temeller*. İstanbul: İsam Yayınları.
- Robbins, Caroline. (1968). *The Eighteenth-Century Commonwealthman*. New York: Athenum.
- Skirbekk G.-Gilje N. (2004). *Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi*. (çev. Emrullah Akbaş, Şule Mutlu), İstanbul: Üniversite Kitabevi Yayınları.
- Smith, George H. (2017). *Free Thought and Freedom*. Washington: Cato Institute,
- Toland, John. (1898). *An Apology for Mr. Toland, in a Letter from himself to a Member of the House of Commons in Ireland*. London.
- Toland, John. (1696). *Christianity is not Mysterious*. Second Addition, London: Printed for Sam Buckley.
- Toland, John. (1702). *Vindicius Liberi: Or M. Toland's Defence of Himself Against The Late Lower House of Convocation*. London: Printed For Bernard Lintott.
- Toland, John. (1704). *Letters to Serena*. London: Printed for Bernard Lintot.
- Toland, John. (1718). *Nazarenus or Jewis, Gentile and Mahometan Christianity*. London.
- Toland, John. (1720). *Tetradymus*. London: Printed: and sold by J. Brotherton and W. Meadows in Cornhill.
- Toland, John. (1726). "The Primitive Constitution Of The Christian Church" in *A Collection of Several Pieces of Mr. John Toland*, vol. II. London: Printed for J. Peele, at Locke's Head in Pater-Noster Row.
- Toland, John (1751), *Pantheisticon: or the From of Celebrating the Socratic-Society*. London: Printed for Sam. Paterson.
- Wigelsworth, J. Robert. (2000). *The Nominal Essence of Motion: John Toland's Natural Philosophy*. Calgary: Department of History.
- Yıldırım, Ali. (2019). *İlahi Buyruk Teorisi*. Ankara: Elis Yayınları.

